

<https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-13>

УДК 94(477):801.81]:[303.6:314.151.3054.73]:355.01(470:477)"2022/2024"

С. М. БІЛІВНЕНКО, канд. іст. наук,
доцент, завідувач кафедри джерелознавчих студій та суспільних комунікацій
e-mail: bilivnenko@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6724-5932>

Запорізький національний університет,
вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, 69600, Україна

К. А. ПЕТРОВА, канд. іст. наук,
старший викладач кафедри новітньої історії України
e-mail: petrowa_katerina@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4589-5150>

Запорізький національний університет,
вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, 69600, Україна

УСНА ІСТОРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕНТАЛЬНИХ СТРУКТУР МИРУ ТА МІГРАЦІЇ В УМОВАХ НОВІТНЬОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ³¹

Мета дослідження: дослідити як усноісторичні інтерв'ю відображають трансформації ментальних структур українського суспільства в умовах новітньої російсько-української війни, зокрема через аналіз категорій «безпека/небезпека», «біженці/переселенці», мовного вибору та адаптації респондентів у процесі міграції.

Методологія дослідження ґрунтується на аналізі матеріалів усної історії (інтерв'ю з вимушеними мігрантами 2022–2024 рр.), із застосуванням якісних методів (порівняльний аналіз наративів, виявлення ментальних патернів), а також міждисциплінарного підходу, що поєднує інструменти історії, соціології, психології та культурної антропології.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні ментальних патернів вимушених мігрантів у період російсько-української війни 2022–2024 рр. на основі матеріалів усної історії, а також у доведенні залежності готовності до наративного висловлювання від досягнення респондентами «модусу безпеки». Запропоновано розглядати усну історію не лише як метод збору джерел, а й як інструмент соціальної політики та засіб фіксації трансформацій суспільної ідентичності в умовах війни.

Висновки. На підставі аналізу усноісторичних інтерв'ю обґрунтовано ефективність усної історії як інструмента дослідження міграційних процесів, спричинених повномасштабним вторгненням, оскільки вона дозволяє зафіксувати не лише факти переміщення, а й ментальні патерни, емоційні реакції та трансформації ідентичності. Підтверджено, що вагомим чинником для готовності респондентів ділитися власним досвідом є досягнення ними «модусу безпеки» – стану, коли людина відчуває себе захищеною та здатною до рефлексії. Виявлено потенціал усної історії як інструмента соціальної політики, зокрема через надання респондентам відчуття значущості та включеності в історичний процес під час інтерв'ю. Окреслено перспективи подальших усноісторичних досліджень, у яких ключову роль можуть відіграти повторні інтерв'ю, міждисциплінарні підходи до аналізу усних свідчень, а також поєднання наративів із візуальними та особистими джерелами (щоденниками, фотографіями, малюнками, цифровими мемами).

Ключові слова. Адаптація, безпека, біженці, міграція, мир, тимчасово переміщені особи, усна історія.

*Видання здійснено в межах рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» за програмою (Peace and Mobilities №101182968 – HORIZON TMA MSCA). Підтримка Європейської Комісії у створенні цього видання не означає схвалення змісту, який відображає лише погляди авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ньому.

©С. М. Білівненко, К. А. Петрова, 2025

Як цитувати: Білівненко С.М., Петрова К.А. Усна історія як інструмент дослідження ментальних структур миру та міграції в умовах новітньої російсько-української війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2025. Вип. 41. С.145-154. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-13>

In cites: Bilivnenko S.M., Petrova K.A. (2025). Oral history as a tool for exploring mental structures of peace and migration in the context of the contemporary russo-ukrainian war. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 41, (145-154), <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-13> (in Ukrainian)

Російсько-українську війну називають найбільш задокументованою в історії збройних конфліктів. І значну частину цього унікального «архіву війни» складають усноісторичні інтерв'ю. Від самого початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України розпочався і процес збирання усноісторичних свідчень, до якого долучилися не лише професійні історики, а й представники різних галузей знань: журналісти, мистецтвознавці тощо. Усна історія набула безпрецедентної актуальності як спосіб фіксації індивідуальних і колективних досвідів війни.

Важливою складовою історії цього періоду є наративи тимчасово переміщених осіб, в яких зафіксовано їхній досвід міграції та трансформація уявлень про мир та безпеку крізь призму переміщення. Такі усноісторичні інтерв'ю відображають процеси руйнації повсякденних практик та водночас презентують пошук нових моделей адаптації.

Збір усних свідчень тимчасово переміщених осіб, які вимушені були виїхати закордон, розпочався практично одразу від початку міграційного руху. Зокрема фольклористкою Ларисою Вахніною були опрацьовані усні свідчення українських переселенців в Польщі та Угорщині, записані в 2022 р. [1, с. 182–189]. Від 2022 р. збирає власний архів усних свідчень очевидців активної фази російсько-української війни українська фольклористка Ірина Коваль-Фучило. Авторка збрала та проаналізувала автобіографічні оповіді українських біженок у Польщі, Франції та Фінляндії [2, с. 122–145]. Також з 2022 р. здійснює збір наративів українських переселенців закордоном, а саме в Європі, фольклорист Микола Дмитренко. Цікавими для нашого дослідження є спостереження науковця про відсутність відчуття безпеки серед біженців у 2022 р. Вони часто виглядали розгубленими та просили не зазначати їхні справжні імена та прізвища при використанні інтерв'ю [2, с. 151].

Дане дослідження виконане в межах рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «HORIZON EUROPE» («Горизонт Європа») за програмою «Peace and Mobilities» («Мир та мобільності») та базується на усноісторичних інтерв'ю з тимчасово переміщеними особами, які на момент проведення дослідження перебували в Німеччині.

Методи усної історії дають змогу розглядати процеси миру та мобільності не лише як переміщення в просторі та часі, а і як процес зміни певних психологічних структур в цілих суспільствах та в житті окремих осіб.

Усна історія в нашому дослідженні розкриває уявлення про обставини, в яких люди переміщувалися, їхні уявлення про мир, етапи руйнації повсякденних практик та повернення до мирного життя, «усвідомлення миру» через звуки, зображення, пахощі, вчинки, матеріальні речі, що асоціюються із цим мирним життям. Водночас усна історія виступає матеріалом для пояснення причин, перебігу та наслідків міграції в умовах війни.

Основне в оповідях з усної історії, що були записані під час російсько-української війни, – це не набір верифікованих фактів, що історики отримують від своїх учасників бесіди. Головне – це ідея. Ідея, з якою наші носії «своєї історичної правди» живуть своє історичне буття. Теми та структури історій, що дослідник пропонував оповідачам, зазнавали докорінних змін під впливом самого оповідача, тому цікавим є виявлення інформативних можливостей напів структурованих інтерв'ю, зібраних дослідницькою командою.

Буденність смертельної небезпеки, яка стала реальністю із початком повномасштабного вторгнення російської армії в Україну, впливає на кожну оповідь, тому інформативність матеріалів опитуваних мігрантів залежить від багатьох факторів. Людська пам'ять і здатність (а головне, бажання) донести інформацію про своє бачення подій війни та вимушеної міграції формують у оповідача свій уявний світ, який він передає дослідникам у вербальній формі. За умови, що інтерв'ю проводиться за допомогою відеофіксації, створюється ще одне поле для аналізу історичного періоду – це відеозображення, що передає емоції, рухи, міміку, реакції опитуваного. Даний елемент комплексного джерела усної історії дозволяє застосовувати характеристики невербальної комунікації як допоміжні інформативні елементи та розширювати інтерпретацію отриманих даних. Потрібно пам'ятати, що дослідник перед проведенням інтерв'ю також вже вибудував свій уявний світ, який частково відображено у програмі опитування. Тим паче, що дослідник сам перебуває в умовах війни, має особистий досвід переміщень, спілкування із оточуючими, які мають подібний досвід, перебуває в інформаційному просторі, насиченому оповідями та описами міграцій, викликаних війною.

Наш підхід передбачає виокремлення інформативних кластерів, сформованих на основі напрямів, закладених у програму опитування, та уточнених у процесі подальшого опрацювання зібраних матеріалів. Необхідність повторного інтерв'ювання мігрантів розуміють як належне представники різних дослідницьких центрів в Україні. У 2022 та 2024 роках Центр міської історії (м. Львів) проводив розширені інтерв'ю із українцями, що змушені були мігрувати через бойові дії. Повторні інтерв'ю засвідчили суттєві зміни у сприйнятті війни та зсув акцентів у рефлексії респондентів.

Подібна ситуація зафіксована і чернігівськими дослідниками, а також нашим запорізьким центром усної історії.

Під час інтерв'ювання ми свідомо не встановлювали жорстких географічних і хронологічних меж дослідження. Водночас у процесі збирання матеріалів сформувалася досить чітка картина, яка, однак, відображає певні обмеження, зумовлені передусім ресурсними можливостями дослідників. «Маршрути» нашої роботи визначалися особливостями кола спілкування та наявними особистими контактами, що, у свою чергу, стало одним із ключових чинників формування персональної бази респондентів. За умов можливості дистанційного інтерв'ювання за допомогою онлайн-зв'язку запис може здійснюватися з безпечної локації з мінімальним обладнанням та доступом до мережі Інтернет; при цьому респондент перебуває в аналогічних умовах. Водночас практика свідчить, що лише налагодження емоційного контакту, яке найефективніше досягається під час безпосереднього («живого») спілкування, забезпечує максимально якісний запис. Адже саме спільна присутність у просторі, безпосередня реакція на запитання та низка невербальних чинників створюють ефект зближення між дослідником і респондентом.

Важливе значення має розуміння того, який саме процес описує респондент. Запорізький національний університет має досвід проведення опитувань, спрямованих на вивчення переміщень населення у різні періоди ХХ–ХХІ ст. Коли досліджувані події стосувалися радянської колективізації, голодомору, Другої світової війни, процесів урбанізації в радянській Україні, подій Революції гідності 2013–2014 рр., то інтерв'ю стосувалися вже завершених процесів, що спричинили переміщення людей. Події першої половини ХХ ст. могли відтворити у своїх свідченнях лише особи похилого віку, чії оціночні судження значною мірою спиралися на подальший життєвий досвід. Власну міграцію вони осмислювали як один із факторів їхнього наступного життя, яке вже знаходиться на схилі, тому саме з цієї перспективи здійснювали її оцінку. Якщо ж події тривають тут і зараз, в нашому випадку під час новітньої російсько-української війни, то ми можемо охопити всі вікові та соціальні категорії. Водночас досвід кожної людини буде настільки унікальним, що здійснювати узагальнення епістемного характеру виявляється досить складно.

Усна історія відображає життя цілих народів, проте зафіксована у вигляді персональних досвідів конкретних особистостей. Фіксація ментальних патернів в період війни передбачає

виявлення реакцій індивідуумів на події оточуючої їх реальності, сформованих як на основі власного життєвого досвіду, так і через усну комунікацію зі старшими членами родини та знайомими.

У цілому усна історія є найбільш давнім та дієвим інструментом формування ментальних структур в історичній перспективі. Ці структури формуються під впливом свідчень «досвідчених» – тих, хто пережив подібний досвід. Міграція, у свою чергу, провокує низку життєвих питань, на які немає готових відповідей: на який період ви покидаєте своє житло, як законсервувати та убезпечити помешкання від пошкоджень та мародерства; яким чином прощатися із тими, хто залишається, адже це може бути остання зустріч, які слова при цьому є найважливішими; які речі брати із собою, що є більш важливим в дорозі та на новому місці мешкання.

Досвід міграції завжди був центральним нарративом в багатьох усних оповідях, які записувалися членами команди. Для багатьох досвід переміщення в житті є найбільш знаковим. Міграція руйнує уставлені ментальні структури осілого життя, знецінює матеріальні надбання, які створюють домашній комфорт. На перший план виходять питання адаптації до життя в русі.

Під час усних опитувань мова виступає ключовим інструментом дослідника, водночас вибір респондентом мови відповіді є важливим індикатором трансформації ментальних структур суспільства. Наприклад, 2022–2024 рр. під час опитувань осіб, що залишили окуповані росіянами території, російськомовні в побуті респонденти або давали відповіді рідною мовою, або переходили на українську, яку вважали більш природною в умовах розмови, уникаючи мови ворога. Проте в більшості спостерігався мовний дуалізм: емоційні моменти респонденти передавали тією мовою, яка найкраще відображала їхні почуття.

Розуміючи, що порівняння є досить умовним, проте за відсутності на сьогодні інших джерел, подібних до усноісторичних інтерв'ю, проведених на окупованих територіях, ми аналізували також інтерв'ю російських пропагандистів, матеріали місцевих засобів масової інформації та державних російських каналів, а також записи російських окупантів, отримані від місцевого населення та полонених. І не було виявленого жодного інтерв'ю, яке б давалося українською мовою. Це говорить про те, що ментальний безпековий патерн у опитуваних заблокований, вірніше він є моделлю вищої міри закритості, респонденти можуть лише озвучити лояльні тези, без жодної критики та аналізу. Весь свідомий потік інформації при такому насильницькому опитуванні/інтерв'ю/допиті направлений на створення про себе позитивного для агресора образу, який дозволить продовжувати участь у соціальних процесах.

При міграції руйнується семантична структура ментального модусу безпеки, утворена такими соціальними смислами, як соціальний порядок, надійність, стійкість, гармонійність, а на перший план виходять адаптивність та життєстійкість.

Чим далі особа знаходиться від театру бойових дій, чим далі його міграційний шлях, тим звісно безпечніше вона себе відчуває та може більш вільно давати інтерв'ю. Здається, що це очевидний факт, проте вимагає підтвердження емпіричним шляхом, яке ми отримали в результаті аналізу проведених інтерв'ю. Опитувані були готові давати інтерв'ю після того, як потрапляли в «модус безпеки»: для одних це означало перебування у м. Запоріжжя, за 35 км від лінії фронту, для інших – уже в Німеччині чи іншій країні Європи.

Досягнення безпекового патерна, тобто того рівня ментальності, коли людина вільна висловлюватися та ретранслювати свій життєвий досвід, є необхідною умовою для проведення усноісторичних інтерв'ю. Наприклад, респондент Сергій [11], 1978 року народження, був готовий дати інтерв'ю вже після того, як зупинився в своєму міграційному рухові. Безпечним для нього стало перебування в Німеччині, до цього він перебував в Запоріжжі, потім в Польщі. Його шлях міграції розпочався із в'язниці у рідному м. Токмак Запорізької області. До в'язниці він був запроторений російськими окупантами за проукраїнську та протестантську (християнську) самоідентифікацію.

Страждання, заподіяні росіянами, не спричинили того, що він відмовився від російської мови, якою і давав інтерв'ю. Припускаємо, що Сергій перебував вже у безпеці, тому міг вільно

висловлювати свої думки та судження рідною йому мовою. Своє майбутнє він пов'язував із країною перебування (Німеччина), тому не потребував акцентування лояльності до української держави чи суспільства. Але, перебуваючи ще в Україні, він відмовлявся від інтерв'ювання, проте не відмовляючись від нього в принципі. Тобто можливість поділитися своїм досвідом виживання та міграції, він напряду пов'язував із відчуттям безпеки для себе особисто та для своєї родини.

Загалом модель миру серед опитуваних не пов'язана із віддаленістю від місця бойових дій, оскільки пріоритетом у їхніх усних інтерв'ю є досягнення миру для всієї країни. Особисте відчуття миру часто пов'язане саме з встановленням миру в Україні. Ілюзія миру є досить крихкою, більшість опитуваних не відчували себе у мирі та безпеці, навіть перебуваючи за кордоном. Проте у опитуваних, які є батьками, через усі інтерв'ю проходить червоною ниткою пріоритет забезпечення мирного життя для своїх дітей, що водночас слугує для них відповіддю на запитання, чому вони перебувають за кордоном.

Інший досвід представлений історією Сергія [12], який нині мешкає у Львові. Він постійно рухався, як йому видавалося, в останній момент уникаючи загрози смерті, і описував цей період як справжні «перегони зі смертю». Разом з родиною чоловік виїхав з території Запорізької області, окупованої вже за тиждень, і не відчував себе у безпеці, поки не опинився в центрі України (Хмельницька область), потім у Львові, перетнув кордон із Польщею, де мешкав у Кракові. Далі родина перебралася до Німеччини, яка стала для них зоною миру, але не зоною спокою. Як і для іншого Сергія, якого ми згадували раніше. Для обох військово-політичний мир у новій країні проживання не став для цих чоловіків тією зоною комфорту, яка дозволяє вважати процес міграції завершеним. Тому молодший із чоловіків вже повернувся до Львова, одного із найбільш західних великих міст України.

Оповіді наших респондентів, все ж таки, дозволяють виокремити згадані кластери інформації. До першого віднесемо фіксацію шоку проходження через фазу активних бойових дій, виживання під обстрілами, в малоприспособованих підвалах, сховищах, погребях, після втрати майна або, гірше того, рідних та близьких. Другий кластер – процес виїзду за кордон, що супроводжувався розумінням «здобуття/повернення/отримання миру». І хоча маршрути перетину кордону були неймовірно виснажливими, але у розповідях фіксуємо феномен ірраціональності, тобто маємо такі вислови, на кшталт «нам пощастило», «диво».

Водночас усна історія дає змогу простежити, які смислові категорії стають визначальними для індивідуальних і колективних наративів війни. Для аналізу було обрано категорії «безпека/небезпека» та «біженці/переселенці».

Однією з базових у досвіді тимчасово переміщених осіб постає категорія «*безпека/небезпека*». Саме відчуття (або відсутність) безпеки визначає готовність респондентів розповідати про свій досвід, впливає на глибину та щирість їхніх свідчень, а також формує уявлення про мир як цінність.

Під час аналізу інтерв'ю з тимчасово переміщеними особами було виявлено два рівні осмислення категорії «небезпека»: екзистенційний та повсякденний. На екзистенційному рівні більшість респондентів ототожнюють перебування в Німеччині після виїзду з України з відчуттям базової безпеки та захищеності, на відміну від досвіду життя в Україні в умовах війни. Пані Альона згадує: «Я рятувала малого, тому що... Йому було дуже страшно, йому було дуже страшно» [3] натомість «Німеччина нас рятувала» [4] – зазначає пан Андрій. Для переважної більшості респондентів відчуття небезпеки асоціюється насамперед із першими днями повномасштабного вторгнення, коли загальне почуття страху зумовлювали масовані обстріли території всієї країни у поєднанні з невизначеністю щодо масштабів і швидкості можливого просування окупаційних військ. На сьогодні для них територія України залишається небезпечною для життя через те, що російські війська продовжують обстріли всієї країни, а ракети та безпілотники можуть дістатися будь-якої точки країни.

Побутовий рівень усвідомлення «небезпеки» проявляється в інтерв'ю, коли респонденти розповідають про своє життя в Німеччині: «Ну, а Німеччина приймала нас дуже добре, дуже добре. І всі люди були добрі, окрім російськомовних німців. Зараз вони притихли

всі, а тоді це було дуже чутно, дуже чутно у всіх магазинах, по зупинках, просто на вулиці. Вони шипіли, вони виказували невдоволення» [5]. Олександра ділиться спогадами про спілкування з російськомовними: «Хтось казав: «Чого ви тут сидите?» і «Повертайтеся до себе» [8]. Таким чином, російська мова стала маркером небезпеки: «Мабуть, в присутності російської мови ти починаєш відчувати небезпеку просто на автоматі тепер» [9], – говорить пані Олена. Подібними хвилюваннями ділиться пані Ольга: «...хотілось би, аби українці спілкувались українською, тому що коли ти їдеш в транспорті, ти чуєш російську мову і ти не розумієш, що це українець, це росієць, це тяжко...» [10].

Наступний кластер – це набуття статусу (офіційного чи фактичного) переселенців, коли наші респонденти опинялися у відносно безпечних умовах, вирішували питання повсякденного облаштування та побуту. Для аналізу обрано категорію **«біженці/переселенці»**.

Тимчасово переміщені українці не готувалися до переїзду до іншої країни, не збирали речі, не готували документи. Переважна більшість була впевнена в тому, що вони виїдуть тимчасово, на «два-три тижні». «Той рюкзак, що взяла в бомбосховище з собою, так я з ним сюди [в Білефельд] і приїхала», – говорить пані Людмила [6]. Переважна більшість таких переселенців відчувають сором за те, що покинули свою країну. У інтерв'ю з ними часто можна почути: «Життя поставлене на паузу» [6]. Пані Альона зізнається: «Мені здається, що через те, що я поїхала, я трусіха» [3]. Найбільш відверто про це говорить пані Наталія: «Я сюди приїхала, я місяць не виходила з квартири. Я себе почувала винною. Воно так глибоко мені було, що я не дзвонила нікому. Бо я тут, вони всі там, мої подруги, мої друзі. Я веду до того, що іноді мені здається, що я не маю права взагалі говорити багато про війну, тому що я... Як це сказати? Поїхала» [7].

Ця категорія тимчасово переміщених законсервували емоції перших днів війни і бояться їх відпустити, аби їх не звинуватили співвітчизники у байдужості, у побудові свого життя в мирному середовищі, коли їхні рідні, знайомі, друзі залишаються жити в своїй країні під щоденними загрозами життю. Для цих переселенців, як і для всіх українців у перші дні війни, новини стали невід'ємною частиною життя. Люди прокидалися і засинали з новинами, відслідковували їх протягом дня. Проте перші шоківі реакції війни не можуть тривати довгий час, психіка адаптується, люди поступово повертаються до звичного життя, наскільки це дозволяє безпекова ситуація. Проте для деяких переселенців цієї адаптації не відбулося: «Досі я відкриваю очі, я зразу беру телефон і читаю новості» [7], – говорить пані Наталія. Новини також є тим місточком, який, на думку переселенців, поєднує їх з тими, хто залишився в Україні: «Я завжди слідкую за новинами, звичайно. Люди, які виїхали, що вони не переживають тоді, звичайно, вони знаходяться в безпеці, але вони, все одно, зі своїми рідними, зі своєю країною, переживають», – зазначає пані Оля [10].

Викладачами факультету історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету в межах виконання грантового проєкту «Мир та мобільність» в рамках програми HORIZON EUROPE було розроблено анкету для тимчасово переміщених осіб та проведено анкетування, за результатами якого 36,4% опитаних не вважають себе біженцями. Проаналізувавши усноісторичні інтерв'ю, серед респондентів було виявлено домінування стереотипічного образу біженця як бідної, часто неосвіченої людини, що вирушила у пошуках кращого життя. Натомість українські переселенці протиставляють себе: «Вони [німці] були здивовані: «А що у вас прямо у кожного по одній-дві вищі освіти? Всі працювали, майже половина працюють за фахом. У нас такий інститут сім'ї – дітям дати освіту і будинок, ну хату, квартиру» [3]. Також не вважає себе біженкою пані Яна: «Я дивлюся якесь відео там, де партія відома німецька – АФД, і вона каже, що всіх там ауслендерів, тобто іноземців треба вигнати. А я сиджу і думаю: «Боже, це ж я». Оце відчуття: «Ауслендер – це ж я, це ж я біженець». Це взагалі для мене страшне слово. Біженцем взагалі не сприймаю себе. Емігрант – мені більше подобається це слово. Ми втікали не від бідноти, а від війни» [13].

Переважає більшість респондентів наголошують на тому, що в Україні у них був свій дім, гарна робота, перспективи та плани на життя, що на їхню думку, відрізняє їх від біженців. Наприклад, пані Яна згадує: «...в Україні, все одно, в тебе були свої цілі, в тебе була робота, ти там щось планував, там, там я зараз попрацюю, ми те зробимо» [13]. Своїми планами напередодні війни ділиться пані Альона: «У нас тільки налагодилося з роботою. Ми планували і машину нову купувати, і ремонт робили. Ми токо в січні закінчили дитині, зробили кімнату, бо він підріс, в школу наступний рік йде, і ми зробили йому гарну кімнату з ремонтом. Я купила обої і замовила кухню, завдаток дала на нову кухню собі» [3]. По поверненню до України в першу чергу зайти до своєї квартири та відвідати роботу мріє пані Наталія: «...я б на роботу бисто пішла. Я не знаю. Я в квартиру хочу зайти» [7].

Людям, які опинилися у нових умовах виживання, а не звичного спокійного життя, необхідно було адаптуватися та «приймати правила гри». особливим випробуванням ставало усвідомлення власної безпорадності та, за їхнім відчуттям, непотрібності; багато хто сприймав себе як тягар для рідних. Для представників майже всіх поколінь гостро постала проблема житла. Якщо мігрантів спочатку оселили у себе рідні або знайомі, то вже за кілька тижнів або місяців виникало відчуття дискомфорту тісного проживання, гостро поставали конфлікти ситуації. Додатково на психологічний стан переселенців впливало вимушене безробіття. Ті, кому не вдавалося знайти роботу, нерідко долучалися до волонтерського руху. Це на певний період вирішувало проблему зайнятості, але пізніше призводило до емоційного виснаження. Для літніх людей переїзд часто супроводжувався загостренням хронічних хвороб, що обмежувало їхню мобільність і, на жаль, у багатьох випадках ставало причиною передчасної смерті. Тому реакції вимушених переселенців на нові виклики були різними, і формують ще один інформативний кластер – «*адаптація*». Частина мігрантів змогла пристосовуватися: шукала роботу, отримувала допомогу від державних та благодійних організацій, орендувала самостійне помешкання. Інші повернулися з-за кордону, але після масованих обстрілів українських міст і нових наступів росіян знову змушені були залишити свої домівки. Частина ж змирилася зі своїм статусом переселенців та проживає у шелтерах, отримуючи допомогу для підтримання базового життєзабезпечення.

Таким чином, матеріали усної історії можна розглядати як своєрідну лінзу для дослідження процесів міграції – як еволюційної, так і вимушеної. Вони дозволяють зосередитися на окремих аспектах, які потребують уважного аналізу з точки зору виявлення та трансформації ментальних патернів у процесі міграції. Це можуть бути питання миру й війни, еміграції та уникнення насильства, а також досвіду співжиття в нових громадах.

Дослідник виокремлює певний комплекс питань, що є релевантними для завдань наукового дослідження, і формує програму, яка базується на розумінні усної історії як інструменту осмислення позиції особи на різних етапах міграційного шляху. Такий підхід дозволяє виявити закономірності поведінкових патернів, розкривати прагнення та очікування мігрантів, передбачати можливі конфліктні ситуації та, у ширшій перспективі, перетворювати усну історію на інструмент соціальної політики. Навіть сам процес опитування є певним елементом такої політики, адже мігрант, якого опитують, отримує сигнал, що він важливий для соціуму, етапи його переміщення та його переживання при цьому є частиною історичного процесу, що потенційно підвищує його думку стосовно самого себе.

Необхідною умовою для усної історичного дослідження міграційних процесів є повторні опитування респондентів через певний період, залучення міждисциплінарних методів із галузі психології, соціології, соціальної антропології, культурології, політології, комунікації та інших. Також важливо одночасно збирати візуальні джерела та щоденники, записувати розповіді про сни війни, особисті візуальні історії (фото або відео), візуальні меми та зображення з соціальних мереж, малюнки.

Такі джерела, а також записи усної історії, повинні шляхом узагальнення чуттєвого індивідуального досвіду міграції допомогти дослідникам сформулювати уявлення щодо колективного переживання міграційних процесів, які можливо представити через певні ментальні структури.

Конфлікт інтересів

Автори заявляють, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, вони повністю дотримуються етичних норм, у тому числі неприпустимості плагіату, фальсифікації даних і подвійної публікації.

Список використаної літератури

1. Вахніна Л. Усні сповіді біженців від російсько-української війни як фольклорний та історичний матеріал. *Studia Polsko-Ukrainiskie*. 2023. № 10. S. 182–189.
2. Дмитренко М. Втеча від війни. Фольклорні наративи мігрантів з України до Європи. *Російсько-українська війна в сучасному фольклорі: антропологічний вимір*. Київ : видавництво ІМФЕ, 2025. С. 146–162.
3. Інтерв'ю з Альоною О. 19.01.2025. м. Білефельд (Німеччина). *Рукописний відділ Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (далі – РВ ЗВІУАД НАНУ)*. Колекція усних інтерв'ю з історії російсько-української війни 2014–2025.
4. Інтерв'ю з Андрієм Б. 19.01.2025. м. Білефельд (Німеччина). *РВ ЗВІУАД НАНУ*. Колекція усних інтерв'ю з історії російсько-української війни 2014–2025.
5. Інтерв'ю з Катериною В. 25.01.2025. м. Білефельд (Німеччина). *РВ ЗВІУАД НАНУ*. Колекція усних інтерв'ю з історії російсько-української війни 2014–2025.
6. Інтерв'ю з Людмилою Д. 16.01.2025. м. Білефельд (Німеччина). *РВ ЗВІУАД НАНУ*. Колекція усних інтерв'ю з історії російсько-української війни 2014–2025.
7. Інтерв'ю з Наталією К. 19.01.2025. м. Білефельд (Німеччина). *РВ ЗВІУАД НАНУ*. Колекція усних інтерв'ю з історії російсько-української війни 2014–2025.
8. Інтерв'ю з Олександрою Л. 19.01.2025. м. Білефельд (Німеччина). *РВ ЗВІУАД НАНУ*. Колекція усних інтерв'ю з історії російсько-української війни 2014–2025.
9. Інтерв'ю з Оленою О. 18.01.2025. м. Білефельд (Німеччина). *РВ ЗВІУАД НАНУ*. Колекція усних інтерв'ю з історії російсько-української війни 2014–2025.
10. Інтерв'ю з Ольгою Д. 16.01.2025. м. Білефельд (Німеччина). *РВ ЗВІУАД НАНУ*. Колекція усних інтерв'ю з історії російсько-української війни 2014–2025.
11. Інтерв'ю з Сергієм. 01.10.2023. м. Аусбург (Німеччина). *РВ ЗВІУАД НАНУ*. Колекція усних інтерв'ю з історії російсько-української війни 2014–2025.
12. Інтерв'ю з Сергієм. 27.01.2025. м. Львів (Україна). *РВ ЗВІУАД НАНУ*. Колекція усних інтерв'ю з історії російсько-української війни 2014–2025.
13. Інтерв'ю з Яною К. 19.01.2025. м. Білефельд (Німеччина). *РВ ЗВІУАД НАНУ*. Колекція усних інтерв'ю з історії російсько-української війни 2014–2025.
14. Коваль-Фучило І. Автобіографічні оповіді українських біженок у Польщі, Франції, Фінляндії: тематика і стратегія самопрезентації. *Російсько-українська війна в сучасному фольклорі: антропологічний вимір*. Київ : видавництво ІМФЕ, 2025. С. 122–145.

S. M. BILIVNENKO, PhD in History,

Associate Professor, Head of the Department of Source Studies and Social Communications

e-mail: bilivnenko@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6724-5932>

Zaporizhzhia National University,

Universytetska St., 66, Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

K. A. PETROVA, PhD in History,

Senior Lecturer at the Department of Modern History of Ukraine

e-mail: petrowa_katerina@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4589-5150>

Zaporizhzhia National University,

Universytetska St., 66, Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

ORAL HISTORY AS A TOOL FOR EXPLORING MENTAL STRUCTURES OF PEACE AND MIGRATION IN THE CONTEXT OF THE CONTEMPORARY RUSSO-UKRAINIAN WAR

Research aim is to explore how oral history interviews reflect the transformations of mental structures within Ukrainian society during the contemporary Russo-Ukrainian war, particularly through the analysis of categories such as “security/insecurity,” “refugees/internally displaced persons,” language choice, and respondents’ adaptation during migration.

Methodology of the research is based on the analysis of oral history materials (interviews with forced migrants from 2022–2024), employing qualitative methods (comparative narrative analysis, identification of mental patterns), as well as an interdisciplinary approach that combines tools from history, sociology, psychology, and cultural anthropology.

The scientific novelty of the study lies in identifying mental patterns among forced migrants during the Russo-Ukrainian war of 2022–2024 based on oral history materials, and in demonstrating the dependence of narrative expression readiness on the respondents’ attainment of a “security mode.” It is proposed to consider oral history not only as a method of source collection but also as a tool of social policy and a means of documenting transformations of social identity under wartime conditions.

Conclusions. Based on the analysis of oral history interviews, the effectiveness of oral history as a tool for studying migration processes caused by the full-scale invasion is substantiated, as it allows for the recording not only of displacement facts but also of mental patterns, emotional reactions, and identity transformations. It is confirmed that a significant factor in respondents’ willingness to share their experiences is the attainment of a “security mode”—a state in which a person feels protected and capable of reflection. The potential of oral history as a tool of social policy is revealed, particularly through providing respondents with a sense of significance and inclusion in the historical process during interviews. Prospects for further oral history research are outlined, in which repeated interviews, interdisciplinary approaches to analyzing oral testimonies, and the combination of narratives with visual and personal sources (diaries, photographs, drawings, digital memes) may play a key role.

Keywords. *Adaptation, security, refugees, migration, peace, internally displaced persons, oral history.*

Conflict of interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript. In addition, they fully comply with ethical standards, including the inadmissibility of plagiarism, data falsification, and duplicate publication.

References

1. Vakhnina L. (2023) Oral confessions of refugees from the Russian-Ukrainian war as folklore and historical material. . *Studia Polsko-Ukrainskie*. No. 10. S. 182–189. (In Ukrainian)
2. Dmytrenko M. (2025) Escape from War. Folklore Narratives of Migrants from Ukraine to Europe. *The Russian-Ukrainian War in Modern Folklore: An Anthropological Dimension*. Kyiv: Publishing House IMFE, S. 146–162.
3. Interview with Alyona O. 01/19/2025. Bielefeld (Germany). *Manuscript Department of the Zaporizhzhia Branch of the M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the NAS of Ukraine (hereinafter – RV ZVIUAD NANU)*. Collection of oral interviews on the history of the Russian-Ukrainian war 2014–2025.
4. Interview with Andriy B. 01/19/2025. Bielefeld (Germany). *RV ZVIUAD NANU*. Collection of oral interviews on the history of the Russian-Ukrainian war 2014–2025.
5. Interview with Kateryna V. 01/25/2025. Bielefeld (Germany). *RV ZVIUAD NANU*. Collection of oral interviews on the history of the Russian-Ukrainian war 2014–2025.
6. Interview with Lyudmila D. 01/16/2025. Bielefeld (Germany). *RV ZVIUAD NANU*. Collection of oral interviews on the history of the Russian-Ukrainian war 2014–2025.
7. Interview with Natalia K. 01/19/2025. Bielefeld (Germany). *RV ZVIUAD NANU*. Collection of oral interviews on the history of the Russian-Ukrainian war 2014–2025.
8. Interview with Oleksandra L. 01/19/2025. Bielefeld (Germany). *RV ZVIUAD NANU*. Collection of oral interviews on the history of the Russian-Ukrainian war 2014–2025.
9. Interview with Olena O. 01/18/2025. Bielefeld (Germany). *RV ZVIUAD NANU*. Collection of oral interviews on the history of the Russian-Ukrainian war 2014–2025.
10. Interview with Olga D. 01/16/2025. Bielefeld (Germany). *RV ZVIUAD NANU*. Collection of oral interviews on the history of the Russian-Ukrainian war 2014–2025.
11. Interview with Serhiy. 10/01/2023. Augsburg (Germany). *RV ZVIUAD NANU*. Collection of oral interviews on the history of the Russian-Ukrainian war 2014–2025.
12. Interview with Serhiy. 01/27/2025. Lviv (Ukraine). *RV ZVIUAD NANU*. Collection of oral interviews on the history of the Russian-Ukrainian war 2014–2025.
13. Interview with Yana K. 01/19/2025. *RV ZVIUAD NANU*. Collection of oral interviews on the history of the Russian-Ukrainian war 2014–2025.
14. Koval-Fuchylo I. (2025) Autobiographical stories of Ukrainian refugees in Poland, France, Finland: themes and strategies of self-presentation. *The Russian-Ukrainian War in Modern Folklore: An Anthropological Dimension*. Kyiv: Publishing House IMFE, S. 122–145.

Текст надійшов до редакції 25.08.2025. / The text was received by the editors 25.08.2025.

Текст затверджено до друку 04.10.2025. / The text is recommended for printing 04.10.2025.

Текст опубліковано 30.12.2025. / The text was published on 30.12.2025.